

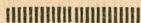
Приходила вона вже на тлі весни, що наближалася й викликала у юних дівчаток вибухи безпідставних, тваринних радощів. Той контраст неначе все дужчав, немов природа сама не допускала людство до повної безнадійності, обіцюючи по смутку велику радість, що вже була ось тут за дверима.

Ноель часто сиділа біля вікна з книжкою, якої не читала. Думки — невловні, неокреслені й нестримні буяли десь далеко. Народжувались і зникали, мов весняні хмарки, мали ріжні обриси й барви та глухо в душі змагались, хоч і не творили дисгармонії. Бо ж ще такі живі були в памяті навчання мілих черниць, містичні переживання в тім часі, коли увесь Великий тиждень не було чути голосної мови, а вже й нічого казати про спів, чи сміх. Дитячі душі завмирали на порозі Вічної Таємності і вічної перемоги Невмиріщого. Згадувала Ноель трагічно-суцільні урочисті церковні співи, процесії *Semano Santo* (Святого Тижня) й повні гарячого пориву „*Saete*“ (співи-експромпти на побожну тему), що в них перепліталося Божеське з людським, як вогненні гранатові квіти з темною зеленню сумних кипарисів. І тоді як душа припадала навколішки ниць перед безкрайною великістю Божої любові, — серце тремтіло; поганською радістю життя й наливалося нею вщерьть, як повна вина важка амфора, що її ледве можна втримати в руках. Годі донести її, хоч як ступай обережно, щоб не розхлюпати. Стати? Ні, — треба йти вперед і треба донести своє вино в побожній прощі до закритої покривалом, як Саїська богиня, — таємничої мети життя.

Згадка про богиню зворушила хвильсто-тиху поверхню дрімаючих, але таких близьких споминів. Там, на соняшному Півдні, де все просякала поганська радість життя, там і стародавні боги були так близько від смертних, що навіть поміж стінами манастиря почували вони себе „своїми“, чи принаймні — „не чужими“. Ніби й самі вони вклонились Воскреслуому й увійшли в нове життя.

Черниці раз на тиждень викладали своїм вихованкам те, що в простодушній монастирській термінології мало назву: „*L' histoire Sainte des Anciens*“ („Святе Письмо Стародавніх“).

I фактично була це передмова чи вступ до Старого Завіту. Був це стихійний відгук, голос римських попередників, що кланялися латинським богам, додаючи до них культу грецькі та сирійські, занесені сюди римськими легіями.

Жан де Вінь Руж

ДОКОРИ СУМЛІННЯ НА БОЙОВИЩІ *

Plessis les Bois, 5. вересня 1914.

Після малої паніки, що попередила наші бої дnia 5. вересня, один мій товариш — назвім його сотником Павлом — пережив

* Це оповідання вибираємо з французької книжки воєнних оповідань і міркувань „Душі старшин“, яку написав офіцер з часів світової війни. Ред. Дзвони

справжній пароксизм каяття. Може знаєте те дивне моральне терпіння, що дошкулює перечуленим душам, коли переслідує їх докір сумління за зроблений гріх — звичайно фікційний.

Сотня Павла втікала, як і інші, і — так само, як інші — годину пізніш сформувалася в полі, в безпечнім від стрілен місці. Тоді виринуло в голові сотника питання: як получиться з полком? Недавно втікаючи, бачив інші сотні, що втікали через поля. Де вони уставились?

Відзивались гармати зо східнього боку Монтіону.

— Ідім у напрямі гармат — сказав сотник. Спрямував свою сотню до яру. Зненацька з-за купини дерев виступив якийсь полковник артилерії.

— Що робите тут, пане сотнику? — запитав.

— Шукаю свого полку.

— Не маєте окремого завдання?

— Ні, полковнику.

— Отже я вас „реквірюю“, щоб ви охороняли артилерію дивізії.

Звичайніський випадок в часі бою. Для Павла був він дуже побажаний.

„Охорона артилерії“, це значить, що треба триматися близько гармат, щоб їх боронити перед нападом ворожої кінноти чи піхоти, зайняти позиції оподалік триста чи чотириста метрів на крилах батерії, а що артилерія знаходиться два чи три кільометри від ворожої піхоти, вистарчить стояти нерухомо і приглядатися для розваги величавій роботі артилеристів.

А це справді надзвичайне видовище. Варто бачити, як взято батерії обох сторін хочуть себе знищити.

Охорона уміщена щоправда трохи на боці від бойовища, однаке також час від часу залітають туди ворожі стрільна, але тільки випадково; метою вона не є. Безсумнівно, може статися й таке часом, що охорона батерії ціла потерпить, але це рідкий випадок.

— Добре складається — пробурмотів сам до себе мій приятель, — мої люди дуже втомлені і я також. Заощадимо собі сил. Мав охоту затирати руки з задоволення. Розташував свій відділ по обох боках батерії. Група артилерії була в поготівлі, себто вона мовчала, чекаючи відповідної хвили.

Минуло кілька годин. Люди з сотні лежали на полі з буряками. Здалеку гуркотіли гармати... Чи знаєте те почуття? Воно нестерпно прикро для нервових людей. Не дає поняття про нього ніякий гук, ні жадний тріскіт, ані грім, що його чути в природі. Це вражіння, що кожного своєрідно стрясає. Щодо мене, то гук гармат пригадує мені одну страшну хвилину з моого дитинства: день, коли побачив я малу дівчинку під колесами потягу. Гуркіт льокомотиви по рейках і розшарпане тіло створили у моїй памяті один нерозривний образ. Ту візію розшматованого людського тіла поставив перед очі моєї душі гук гармат, коли я його почув вперше.

В тій хвилині моого приятеля огорнув дивний духовий настрій. Думав: „але ж там на лінії наш полк, та канонада товче моїх товаришів, кулі їх січуть — а мене там нема...“

А проте не міг собі нічого закинути. Безперечно в його сотні счинився переполох, вона відірвалася від полку, одначе чи ж він не зробив, що міг, щоб вернутись? Закликали його артилеристи — що ж мав порадити? Приписи виразно кажуть: „тоді кожний відділ піхоти мусить піддатися наказові обставин“.

А все ж таки голос сумління глухо відзвивався: „поміркуй, чи ж не радів ти перед хвилиною на згадку, що ціліску днину трохи відпочинеш? Чи те почування було гідне вояка?“

Той внутрішній діяльог так дразнив його, що він пішов по-панібратьські поговорити з вояками.

— Що ж сьогодні робитимемо, пане сотнику, — запитав один із них.

— Будемо охороною артилерії, маємо триматися все тих батерій.

— Так? А мені здавалося, що на нас черга станути в перших рядах.

— Що ж робити? — відповів румяніючись сотник, — дістали ми наказ, треба виконати!

Згодом, коли очікування протягалося, чув, як один із гірших рядовиків виговорював:

— Мені подобається бути охороною артилерії — витягався лініво, виявляючи низьку втіху самолюба, що йому мило бути безпечним, коли інші наражаються.

Сотника шпигнуло це в саме серце: чи ж підозрівають, що він має такі самі почування?

Один вояк запротестував проти слів товариша.

— Щодо мене, то не люблю вилежуватися червом до гори, коли інші працюють.

Проходили військові частини. Це були допомічні війська, що чвірками в четовій лінії ішли в напрямі стрілів. Вояки були бліді, немов загінотизовані тим страшним невідомим, до якого провадив їх похід. Серед того кидали короткий і здивований погляд на частину, що стояла безчинно оподалік артилерії.

— А це що? Що тут робите? — запитав моого друга один старшина.

— Охорона артилерії.

— Ах! Добре вам.

Чи йому здавалося, чи справді в тих банальних словах дрижала нотка іронії?

Тож, коли невпинно один за одним спішили відділи, випереджуючи питання товаришів, говорив наперед:

— Я охорона артилерії. Забрано нас насильно. Цілий день не можу рушитись. Це мені осто гидло.

Одночасно закидав сам собі лукавство.

Чи ж справді не відчув своєрідне задовілля, коли дістав наказ?

Огортало його ступнево щораз більше роздражнення... Чи направду в глибині його душі відзываються інстинкти боягуза?

Стрепенувся. „Що ж знову! Що ж знову! Дурак я, що набив собі голову чимнебудь. Правда, що не відзначаюся першорядною відвагою, але нераз доказав я, що в огні тримаюся не гірше за інших. Причулось мені, що в словах товаришів чую глузливий тон“.

А проте ніяке міркування не змогло вирвати йому з душі неспокій, неначе почуття власної вини. Голос обвинувачування промовляв невпинно: „В цій саме хвилині поручників Х може вже ранений, сотник, що з ним вранці їв ти снідання, згинув... скільки ж із тих вояків, що носять на шапках те саме число, що й я, конає на бойовищі!“

Це тривало без кінця. Артилерія була все в поготівлю, в тім заглибленню терену, що є на захід від Plessis-les-Bois.

Незабаром счинився рух. Коні, вози, упряж винурилися з криївки. Дістали наказ.

— Маємо перенестися три кільометри вперед, на схід. Ви будете далі нашою підмогою. Ах! Може нарешті буде можна обернатися в небезпеці!

Справді нове становище було вогневою позицією. Гармати плювали скажено... Здалеку, на хребті, праворуч від Монтіону було видно дим стрілень, що розривалися.

„Коли б тільки стріляли цільно!“ — зідхав мій друг і на якийсь час охопило його гаряче прагнення, щоб артилерія добре списалася. Чи ж її робота не буле подекуди і його спільною?

Тепер сотня розвинулась 400 метрів за муром на крилах батерії. Лінія вогню була тільки два кільометри перед ними. Сотник неспокійно стежив хід стрілянини...

Посуваємося... ворог відступає... ні це ми відступаємо... ах! Щоб їх так можна прогнати!

Несподівано зявляється якийсь задиханий поручник, облятий потом, червоний, розбурханий. Належав до полку сусідньої бригади. Вглядівши число на ковнірах вояків, кличе:

— Ах! Це ви, полк... Х, поспішайте! Ми розбиті... Вже чотири годині стримуємо величезні сили. Якщо нам не поможуть... не зможемо... Полковник послав мене по підмогу за всяку ціну.

— Досконало! Лечу! — відказав мій друг і вислав до коменданта артилерії папір: „Полк... в критичній ситуації домається негайної підмоги. Прошу мене звільнити, щоб я міг поспішити на відсіч“.

Відповідь прийшла сейчас:

„Ви призначені, щоб помагати артилерії. Підтримую свою постанову й наказую Вам залишитись. Підписаний: Комендант Х.“

Той категоричний наказ повинен був заспокоїти моого друга, а проте розворушив він новий приступ скрупулів. Тепер вояки вже не спали, почули прохання поручника й зірвалися на ноги, дрижали із зворушення.

— Помашеруємо! — говорили.

Стрілянина лунала щораз ближче... невпинно розтинала повітря... потрясала серце, побуджувала уяву.

В душах могутніла таємнича потуга, підсилюючи нагло гін до небезпеки. Для бездільних нестерпна ставала думка: „брати буються, ідім на стріли!“ Ах! Хто не зазнав того почування, не знає, що це людська солідарність. Сильніший, — як нахил лутичися в праці, забаві, бенкеті, — нагальний, непереможний гін на бойовищі ставати враз із іншими до бою! Психольог вияснить напевне, що інстинкт той зродився в умовинах первісного життя. Колись, як боролись орди, найкраще зорганізовані, найсильніш обєднані тріумфували над розпорощеними одиницями, що не були обдарені інстинктом скуплятися до боротьби. Тож ці останні гинули, нищені брутально, а збереглись тільки одиниці здібні відчувати в обличчю ворога свою збирну єдність. Ми їх потомки... Так можна б узасаднити розумово неспокій, що нам розсаджує серце, коли товариші зброї борються без нас... Одначе хто знає? Може поза тим усім є ще і щось інше в тому явищі... а приходять мені на думку містичні погляди Йосипа де Мастра про війну...

Попередній неспокій нараз нечувано змогутнів у душі моого приятеля. І люди, і речі почали говорити до нього словами обвинувачення. Здавалося йому, що на обличчях вояків читає обурення проти старшини, що засуджує їх на бездільність. Ось волітесь ослабленим кроком ранені з бойової лінії, з жовтими й блідими обличчями. Домагаються санітарів і серед того із здивованням глядять на ту нерухому сотню. Їх простий, німий погляд пригнічує й засоромлює більш, як град докорів.

Навіть природа говорить і виновник бачить зазив до катяття у кожнім мертвім предметі... Який трагічний цей краєвид! Там перед нами стоги збіжжя, за якими ховаються ранені... простири піль, що їх січуть кулі. Видно на них діри, ніби похвальні рани французької землі. Далеко горять села... а зловіщий трісکіт стрілів видається інколи якби тріщанням великої будівлі, що валиться й пригнітає згромаджений натовп. Ціла природа терпить... тільки одна сотня втішається спокоєм, саме та, що є охороною артилерії. Та думка сверлить мозок, як уперта мара. Серце сотника заливає гірка грижа.

Ах! Не закидайте йому пересади й екзальтації. Знаєте добре, які софізмати родяться завжди в голові довкруги такої докучливої думки. І так приятель мій міркує: „Я повинен був упередити полковника артилерії, що на мій полк прийшла черга зайняти першу бойову лінію. Може була б вдалася заміна з якоюсь іншою допомічною сотнею... моя вина. Коли приятелі оповідатимуть переживання сьогоднішнього дня, що я їм оповім? Вже бачу їх глумливі погляди!“ Уявім собі, що такий монольог тягнеться цілими годинами в атмосфері, що душить лютою жадобою убивання, а збегнемо, чому нарешті сотник кличе:

— Ах! Коли б так принаймні гранати зачали валити!

А гранати не падали. Три зручно замасковані батерії не вистежив ворог.

Прийшла ніч! Командант артилерії сказав:

— Залишимось на становищі. Будете оберігати нас іще до завтрашнього світанку, а тоді, гадаю, дістану іншу охорону і вас звільню.

Ах! Яке ж гаряче було те нічне чування. Ніхто не зажмурив ока.

Піхотинці, призвичаєні виконувати ногами свою воєнну роботу,уважали, що нічого не робили, бо не рушалися з місця, не усвідомляли собі виконаних прислуг... були подекуди засоромлені, якби використали якийсь несправедливий привілей. Хотівши заслужити прощення, берегли гармат із безприкладною запопадливістю. Артилеристи спали. Піхота може й раділа б, якщо б ворог розпочав нічний наступ.

Але години пробігали спокійно, а до схід-сонця зновудалеко почався бій.

Не зявився ніякий віddіл для охорони артилерії, то ж командант заявив: „Залишитесь“.

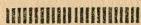
— Добре, залишусь, — відповів мій приятель із пересердям..

По годині наступила зміна позиції. Ворожа артилерія вистежила становище нашої батерії. Подекуди засипували терен стрільна. Коли сотня за своєю батерією волілась через поля, оминаючи загрожені місця, побачили всі нараз, що кінь моего приятеля зірвався навскоки і пігнав туди, де падали найгуще стрільна. Була хвилина страшної тривоги... видно кінь поніс і в шалі гнав із своїм їздцем просто на смерть... Гранати ридали понуро. Колюмни чорного диму підносилися з землі, а кінь та їздець зникали інколи зовсім за тими чорними стовпами і леда хвиля могла та несамовита їзда закінчитись летом у повітря. На щастя в одній хвилині божевільний кінь вирвався зо смуги обстрілу. Сотник був цілий. Вертаючись до сотні, сказав тільки ті знаменні слова:

„Ох, це мені добре зробило!“

Вояки не зрозуміли його, а один із них пробурмотів впівголос до сусіда:

„Видко, що хвилювання помішало йому змисли“.

Д. М-вич.

ЛИСТОПАДОВІ ПОМИЛКИ 1918 Р.

Кожні листопадові роковини віддають нас все більше від того моменту, що започаткував нову сторінку в історії української державності. З кожним роком зростає перспектива часу, що ділить нас від 1. листопаду 1918. Сьогодні вона вже настільки велика, що на листопадові події можемо глядіти очима історика, можемо намагатися об'єктивно, sine ira et studio дослі-